

OLASZ SÁNDOR

„Romokból iskolát”

NÉMETH LÁSZLÓ, GREZSA FERENC ÉS A TISZATÁJ

Kevesen ismerik azt az interjút, amely 1991 áprilisában a nagybeteg Grezsa Ferencel készült. Korábban is tudtuk, hogy milyen mentalitásbeli rokonság fűzte őt Németh Lászlóhoz, de ennek az azonos hullámhossznak a lényegét talán ez a kései beszélgetés világítja meg legjobban.* Grezsa Ferenc itt Németh László drámájának, az *Apáczaik*nak azt a jelenetét idézi föl, amelyben a büntetésből „leküldött” Apáczai éppen teológia órát tart. A tatárok már Kolozsvár külvárosában gyűjtogatnak, mindenki menekül. Amúgy szép szeptemberi reggel van. Ám tompa dörrenések hallatszanak, s a távoli lángnyelvek miatt „halvány pír fut szét az ablakon benéző égen”. Apáczai azonban nem hagyja abba az előadást: „Azért tehát én, midőn a teológia pitvarába bevezetem kegyelmeteket, azt mondom, ne a messziről hallatszól s az eget befestő pirosságon hűledezzenek, hanem a nagy munkán – az elkezdettén, s a pótolandóan, amire jövendő tisztük, nemzetünkhöz való hűséges szívünk szólítja kegyelmeteket.” A nyugtalankodó ifjaknak Apáczai ezzel valójában azt mondja, hogy ne kifelé tekintgessenek, hanem befelé. Mert ami kint van, az csak a jelen. De amiről itt beszélünk, az a jövő. A dráma másik jelenetében az is elhangzik, hogy amivel minden tanító harcban áll, az „az örültség... az emberi örültség”, s ez a tatárveszedelemnél is nagyobb. „A tatártól tart kancellár uram?” – kérdezi Apáczai Bethlen János kancellártól, s a válasz: „Nem – én mindig csak a magyartól tartok.”

Grezsa Ferenc még kecskeméti gimnazista korában jutott hozzá Németh László munkáihoz. A Válaszban, melyet tanára, Orosz László adott a kezébe, találkozott először Németh László nevével. Az utolsó interjúban azt is elmondja, hogy elsőként egy „furcsa cikk” szerzőjeként ismerte meg Némethet. *Gyermekeink diáktársaként* – ez volt az írás címe (Válasz, 1946. október). „Számomra akkor az volt a meglepő írásában, hogy egy ilyen nagy írónak, egy ilyen rendkívüli korszakban, amilyenek akkor tekintettük az ország átalakulását, a pedagógia legyen a fő problémája. Aztán később én is meggyőződtem arról, hogy a pedagógia még mindig jobb, mint egynemely politika.” A szegedi egyetem bölcsészkarán (akkor is, amikor Grezsa Ferenc hallgató volt, s még évtizedekkel később is) a „harmadik utast”, a nacionalistát bírálták Németh Lászlóban, akinek még a pedagógiai nézetei is valami „kulák idillre” emlékeztetnek. Amikor Grezsa a Bethlen gimnáziumba került, még tanítottak Németh László egykori tanártársai. Ezekről a csodálatos tanáregyéniségekről, tudós tanárokról az író mindig elismerően beszélt. Egyetemi katedrát – Németh-hez hasonlóan, egy-két kivételtől eltekintve – nem kaptak, s rájuk is érvényes, amit Apáczai mond a drámában: „A tudományban épp az a szép, hogy egy szeglet kockájában is több méltóság és marandóság van, mint az emberi becsvágy s vérengző kedv egész teátrumában.” (A dolgozatgyártók és fokozathajszolók becsvágya Grezsa Ferencről is távol állt.) Személyesen

* (Az utolsó interjú. Készítette: Mező Éva. Délvilág, 1991. jún. 29.)

Greza akkor ismerkedett meg Németh Lászlóval, amikor meghívta a gimnáziumba. „Nem hittem volna, hogy ilyen nagyszerűen párosulhat az egyszerűség és a zsenialitás. Hosszasan elbeszélgetett például a leánygimnázium hivatalsegédjével. Azt mondta: »mindig jobban szeretek beszélgetni egyszerű emberekkel, mint műveltekkel«, s jelenlétében valóban nem éreztem egy pillanatig sem, hogy ő a nagy író pozíciójából beszél velem.” Greza Ferencet az igazságszolgáltatás igénye vezette, amikor az első nagy országos ünnepséget kezdeményezte. Németh László azonban ekkor már beteg volt, személyesen nem tudott megjelenni.

1975 tavaszán, amikor váratlanul ránk szakadt a Tiszatáj szerkesztése, természetesen Greza Ferencet kértük föl a Németh-nekrológ megírására. (Greza első írása is a Tiszatájban jelent meg 1954-ben *Fielding nézetei az életről és az irodalomról* címmel. Németh Lászlóról azonban Greza Ferenc 1975-ig csupán egyetlen alkalommal írt: 1963-ban a *Mai témák* c. kötetről.) Igaz, Németh „rehabilitációja” a Tiszatájban már Ilia Mihály főszerkesztősége idején megtörtént a Németh-művek közlésével. Németh Lászlóról azonban 1970 és 75 között nem jelent meg tanulmány, kritika. (1947-től 70-ig is mindössze 15 csupán. De ezekről később lesz szó.) Szomorú, hogy az 1975. áprilisi számban közölt nekrológ az első olyan írás a Tiszatájban, amely nem az „egyrészt-másrészt” kultúrpolitikai játszmájának szellemében készült. Ezért is lehettek meglepőek az ilyen őszinte mondatok: a Minőség „a szocializmusnak nem kritikája, nem megkérdőjelezése, hanem hibaigazítása ...” (Jelzi ez a mondat a 70-es, 80-as évekbeli Németh-irodalom sajátos védelmi elvét is.) „Németh László halála – írta Greza Ferenc – fölbecsülhetetlen veszteségünk. Különösen az nekünk, akik »választott szülőföldjén« élünk, ahol az író édenalapító ösztöne a sorstól tán legszebb s leggazdagabb termő éveit kapta.” A nekrológból nem lett baj. Lehet, Baka István „Vörösmarty emlékének” ajánlott *Fegyverletétel* c. verse terelte el a figyelmet. Most is a fülemben csengenek Tóth Dezső szavai: „Barátaim, régen elmúlt az az idő, amikor egy verscím alá oda lehet írni: »A magyar nép zivataros századaiból«.”

Greza Ferencet éppen Németh László halálának évében nevezik ki a szegedi tanárképző főiskola irodalom tanszékére. Az igazi tudományos munkálkodásnak valójában ettől kezdve szentelhette életét. Hogy e másfél évtized alatt (főigazgatóhelyettesi majd egyetemi tanszékvezetői „gályapadhoz” is láncolva) hogyan vált Greza Ferenc a Németh-kutatás meghatározó alakjává, arról sok mindent tudunk. Könyveit, szövegkiadásait ismerjük. 1979-ben a vásárhelyi, 1985-ben a háborús korszakot tárgyaló könyve jelent meg. A nyolcvanas évek közepétől pedig folyamatosan készültek a Tanu-korszak monográfiájának fejezetei. A kor levegőtlen, távlat nélküli világával, a gyanakvással, a központi instrukciókat tovább torzító vidéki korlátoltsággal magyarázható, hogy Greza Ferenc ilyen előzmények után sem lehetett a Németh László Társaság első elnöke. Ne feledjük, egy évvel vagyunk a Tiszatáj betiltása után, s Greza Ferencnek közismerten jelentős – helyben talán a legjelentősebb – szerepe volt abban a szellemi „ellenállási mozgalomban”, amelyet az elaggott diktatúra esztelen intézkedése váltott ki. (Csak zárójelben: még a Társaság tagjait is erősen megrostálták illetve funkcionáriusokkal egészítették ki.) „Nincs Vásárhelyen jelentős Németh László-szakértő” – mondták, ezért kellett máshonnan elnököt hozni.

*

Greza Ferenc már a hatvanas években gyakran és szívesen foglalkoztatott kritikus, tanulmányírója volt a Tiszatájnak. A Németh-életműhöz azonban nem engedték közel. A Tiszatájbeli Németh-értékelést sokáig meghatározta, amit Szabolcsi Gábor

A „magyar műhely” és a történelem parancsa címmel 1958-ban írt. A Kortárs első számában megjelent esszével vitázó szerző kijelenti: „A Magyar Műhely koncepciója alapjában vonzó koncepció. [...] Fájdalmas látni, hogy ez a nagyszerű alkotó lendület a szel-lemtörténet és a népek harca alapszemléletéből elindulva nem juthatott tovább egy újabb magyar provincializmusnál, mert a kor nagy forradalmi gondolatát csak oppo-zícióval tudja elfogadni.” Igaz, Szabolcsi is bevallja, hogy korábban Németh „bűvölete alatt” élt, mindez azonban láthatóan nem zavarja, hogy az író provinciálisnak nevezze: „provinciális marad: helytelen az út, amit kijelöl”. Kiss Lajos is azért róttá meg az író, mert „az új magyar irodalom forradalmi problematikája mint közeli hagyomány közömbös e műhely számára.” A Tiszatájnak egészen a 60-as, 70-es évek fordulójáig ez az álláspontja. Németh irodalomtörténeti koncepciójáról Csukás István – persze jóval kulturáltabban – még 1970-ben is az „önkényes, hibás elméleti konstrukciókat” emlegeti. Föltűnik ugyan egy-két színvonalas írás a drámaíróról (Csetri Lajos), az *Emberi színjátékról* (Kabdebó Lóránt), az *Irgalomról* (Sipka Sándor), az ideológiai bírálat azonban a Tiszatájban is többnyire kétségessé teszi a szépirói műveket. Jellemző, hogy amikor 1962-ben a szegedi színház bemutatja *Az utazást*, a lap ma már mulatságosnak nevezhető, az esztétikai-elméleti kérdésekben teljes bizonytalanságot tükröző írást közöl: „... ha a vígjáték »tanár urát« – írja Varga Ákos – elvonatkoztatjuk Németh Lászlótól, kétségeink merülnek fel: melyik kisvárosban találunk olyan idős tanárt, akinek egy Moszkvában tett utazása ilyen nagy port verne fel. Napjainkban és a közelmúltban ugyanis nagyon sok, a helyi viszonyok között több vagy kevesebb tekintéllyel rendelkező vidéki tanárember járt a Szovjetunióban anélkül, hogy utazása a darab tematikájával rokon problémát vetett volna föl.” Persze ekkor még a tükrözésemleletek idején vagyunk, s a valóságsszimuláló irodalom eszménye uralkodik. Amde azon is medíthattunk, hogy Németh nagy utazásának és a műnek az értékelése néhány évtizeddel később miként válthatott ki egészen másféle bírálatot.

Nem csoda, hogy egészen 1972-ig Németh Lászlónak mindössze két nyúl farknyi írása jelent meg a Tiszatájban: a Veress Dániel *Véres farsang* c. drámájának sepsiszentgyörgyi bemutatója alkalmából írt szöveg és a Semmelweis-dráma, *Az írás ördöge* szegedi illetve vásárhelyi előadása elé írt önkomentár. Lengyel Andrásnak abban tökéletesen igaza van, hogy Ilia Mihály érdeme „az erőszakosan megszakított hagyományláncolat” helyreállítása, s ebbe „beletartozott irodalmunk nagy alkotóinak az eleven szellemi életbe való újrabeiktatása (pl. Németh László esetében)...” Ekkor jelenik meg a Tiszatájban a *Colbert* c. dráma, a *Morus*-esszé, a *Magam helyett* két részlete, az *Olvasónapló* jó néhány darabja, a *József és testvérei* és a drámához írt napló vagy a nevezetes Balogh Edgár-cikk helyére – még Ilia Mihálytól „beszerkesztett” – Németh-esszé Szabó Lőrincről.

A Németh-művek közlése Ilia Mihály lemondása után sem szakadt meg. Az életmű irodalomtörténeti elhelyezése, elemzése valójában ezután kezdődött s ebben a munkában volt kulcsfontosságú szerepe Grezsa Ferencnek. 1975-től a lapban a 20. századi magyar szellemi élet nagyjainak integrálása éppúgy meghatározó maradt, mint a különböző értékek közötti közvetítés igénye. (1956 után Bibó Istvánról először a Tiszatájban lehetett olvasni – Illyés Gyula tollából, 1979-ben.) 1975-ben a Kleist *Eltört kországhoz* írt „előjátékot” és az Erzsébet kori drámákról írt esszét közli a Tiszatáj, 1977-ben pedig két – addig ismeretlen – tanulmányt. Mindkettő fontos írás: az egyik (*Irodalom 45 után*) Sötér *Apátlan irodalom* c. cikkéhez szólt hozzá még 1947-ben. A másik, *A választásról* Németh és az egzisztencializmus viszonyát világítja meg. Az író hagy-

tékából nemcsak az *Olvásónapló* újabb darabjai kerülnek elő (1977), hanem például az Ortutay Gyulának írt *Jelentés a miniszternek*, az elveszettnek hitt *Szépítő*, olyan írások, mint a *Drága jó nyolcadik* vagy *A magyar író helyzete*. 1978–79-ben a *Korszak végén*, *Az újkori civilizáció műhelyei* folytatja a sort. 1981-ben a Tiszatáj közölte Németh *Eligazító szavak egy könyvhöz* c. írását, amely még 1967-ben íródott, s végül 1989-ben jelent meg a *Sorskérdések* c. kötetben. Grezsa Ferenc még 1984–85-ben is közölt kiadatlan kéziratokat. Az 1985 augusztusi számnak több unikuma is volt. Németh László Illyés Gyulához írt levelei mellett az író három cikkfogalmazványa és két naplótörredéke is megjelent Földesi Ferenc gondozásában. Ma is borzongató az az imádság, melyet a Magyar Közösség nevű szervezet leleplezésekor a halálra, öngyilkosságra készülő Németh László írt: „Megtagadván a csábító sűgőket – nem akartam a fölém került hóhérok megafonja lenni. Ezért halok meg így – forma szerint önként – valójában: az önkéntes halál borzadását is legyőzve, hogy ami a legjobb volt bennem, győztes maradhasson. Te hallgatsz – s én, szétoszló lélek: nem érzem felmentéset, csak részvéte-det. Nagyon nehéz embernek lenni. S nekem nehezebb volt, mint akárkinek.”

Grezsa Ferenc megértette, hogy Németh László életművének elfogadtatásáért igazi, hosszú harcot kell folytatnia. Elfogadtatni a művet annyi, mint bemutatni, értelmezni. S Grezsa Ferenc részéről ez valóságos tűzérségi támadás volt. 1975-től haláláig huszonnolc tanulmánya, kritikája jelent meg a Tiszatájban Németh Lászlóról. (Ide sorolva azokat a recenziókat is, amelyeket Németh-kutatók, például Sándor Iván vagy Monostori Imre könyveiről írt.) Grezsa mellett mások is rendszeresen közölték itt Németh-tanulmányaikat: Czine Mihály, Domokos Mátyás, Fülöp László, Fried István, Görömbei András, Imre László, Kiss Ferenc, Kocsis Rózsa, Monostori Imre, Sándor Iván, Vekerdi László és Zimonyi Zoltán. 1975-től napjainkig nyolcvannolc közlemény (jelentős részük tanulmány, esszé) foglalkozott az életművel. 1976 májusában, 1981 áprilisában, 1985 augusztusában tematikus számokat adott ki a Tiszatáj. 1973 júliusában a *Németh László regényei mai megközelítések tükrében*, 1996 márciusában pedig a *Németh László kultúra-, tudomány- és művészetfelfogása* c. szegedi konferenciák teljes anyaga jelent meg. A fordulat évétől kötelezően előírt, nemcsak irodalomközpontúnak, de tényisztelőnek sem nevezhető vulgárszociológiai szemlélet omlott össze ezekben az évtizedekben. Az eszmetörténeti tanulmányok után megjelentek az irodalmi elemzések, s jöttek az újabb irodalomelméleti tudással fölvertezt tanulmányírók (Kulcsár Szabó Ernő, Dérczy Péter). A sokféle megközelítés dialógusa garancia volt arra, hogy az életmű ne váljon holt anyaggá.

Ma, amikor elméletek és ellen-elméletek olykor könyörtelen harcának lehetünk tanúi, másféle, nem föltétlenül ideológiai veszedelmek leselkednek. Ha mindenki csak a maga szempontjait, ízlését, értékrendjét glorifikálja, s a másokét semmibe veszi, az életművet ismét táborok, „felekezetek” prédájává lehet alacsonyítani. A Tiszatáj – egy megmerevedett kánont elutasítva – nemcsak a szoborra merevítés végletét kívánja elkerülni.

Hogy az élő irodalmiság, a mindenkori jelen szüntelenül újraírja, új kontextusba állítja a múltat, kitűnően érzékeltetik Sándor Iván írásai. A Tiszatájban megjelent esszéi közül például a *Tengerszem a század térképén* (1986 márciusában) úgy mutat rá Németh esszéírásának jellegére, hogy egy kívánatos századvégi szellemi magatartás körvonalai is fölsejlenek: „a szellemben mindig az *első kimondás* a döntő. A szerepmegtalálás gesztusára is utal ez, amit, tudjuk, éppen az *először* megtalált igazság szellemi-etikai idegközpontja indít el. Az ilyen, elsőnek vállalt fölismerés lényege az is, hogy nem elégszik

meg a múlt kitisztázásával, a már mögöttünk tudott labirintusok utólagos átvilágításával, hanem a jelen forró ütközőpontjaira, a jövő mások által még nem sejtett útjaira irányul – a kockázatosra és ismeretlenre tehát.” *A történelem eszközei és az „ügy” metamorfózisa* c. esszéjében sem egyszerűen *A történelem eszközei* c. Németh-műhelytanulmányt (1962) elemezte. Egy évvel a rendszerváltás után Németh egykori töprengései is új megvilágításba kerültek, s a váltás utáni szituációban olyan „magatartási-önformálási-deformálási módozatokat” segítettek értelmezni, amelyek Németh László csapdahelyzetére éppúgy visszautalnak, mint Cromwelléra vagy Gandhiéra. Talán ma sem árt idéznünk Németh László mondatait: a Cromwell- és Gandhi-sors „két remekül megvetett kelepce, amely egy elgondolkoztató alternatívát rajzol a politizáló szentség elé: vagy az ügyet őrzöd és te romlasz meg benne, vagy magadat őrzöd, s az ügy romlik meg körülötted”. Hogy ez Grezsa Ferenc számára is gyötrő dilemma volt, azt egy 91 tavaszi beszélgetés alapján igazolhatom.

Kultuszt teremtett a Tiszatáj Németh László iránti érdeklődése? Ha kultuszon azt értjük, hogy sokan mágikus erővel bíró szöveggént „kezelik” az életművet, akkor nem. Az érték rajongó imádatára, az ezzel együtt járó magasztaló nyelvhasználatra, túlzó, következesképpen ellenőrizhetetlen kijelentésekre legföljebb egy-két mondat erejéig találunk példát. Az is igaz, hogy jó néhány esetben nem a távolságtartás, hanem a tárgy iránti szeretet határozta meg az írások modalitását. Az ideológia őrei kétségtelenül sokallták, ami Némethről a Tiszatájban megjelent, s az életművel való vitára buzdították a szerkesztőséget. Különbőféle értelmezések olykor valóban összezecsaptak a Tiszatáj lapjain. Amikor 1990 májusában – a *Sorskérdésekről* szólva – Bertha Zoltán a jövőbeli Németh-értékelés új perspektíváját vázolta föl, Vekerdi László nagyon határozottan fejezte ki nem-tetszését. A harmadikutasság baloldali bírálatát fölvaltó „modern, nyugatias” jobboldali kritika vízióját nem fogadta el, de ez távolról sem akadályozta meg abban, hogy az eltérő véleményt értékelje. Alexandre Koyré francia filozófust, tudománytörténészt idézte: az Istennek nagyon sokféleképpen lehet templomot építeni. Éppen ez a nyitottság, a saját gondolatvilágba való bezárkózás elutasítása az, amit mi, fiatalabbak mestereinktől megtanulhattunk.

Bibliográfia

NÉMETH LÁSZLÓTÓL

70/4 Semmelweis drámája (Az írás ördöge)	74/11 József és testvérei (dráma), József és testvérei (napló)
71/1 Az én Báthory Zsigmondom. Veress Daniél Véres farsang c. drámája sepsiszentgyörgyi bemutatója alkalmából	75/1 Szabó Lőrinc
73/4 Colbert (dráma)	75/8 Előjáték Kleist Eltört korsójához
73/9 Morus Tamás	75/12 Erzsébet kori drámák
74/1 Olvasónapló	76/5 Káin és Ábel (Parasztörténet egy felvonásban)
74/2 Magam helyett I.	76/11 Irodalom 45 után, A választásról
74/3 Magam helyett II.	77/1 Olvasónapló
74/ Olvasónapló	77/4 Jelentés a miniszternek

- 78/5 Németh László kiadatlan írásaiból
 79/2 Drága jó nyolcadik, A magyar író helyzete
 79/6 Korszak végén, Az újkori civilizáció műhelyei, Tudománytörténeti munkák
 81/4 Eligazító szavak egy könyvhöz (a Sorskérdések bevezetője)
 81/4 Szépítő 2. felvonás
 84/9 Németh László kiadatlan kézírataiból
 85/8 Németh László levelei Illyés Gyulához
 85/8 Németh László három cikkfogalmazványa és két naplótöredéke
 85/10 Németh László kiadatlan írásaiból
 93/4 Előadásvázlat az erkölcsi fejlődésről
 93/4 Németh László vásárhelyi levelesládájából

NÉMETH LÁSZLÓRÓL

- 47/6-7 Vajtai István: Németh László: Széchenyi, Eklézsia-megkövetés
 58/1 Kiss Lajos: Mai irodalmunk néhány kérdése
 58/2 Szabolcsi Gábor: A „magyar műhely” és a történelem parancsa
 60/12 Szabolcsi Gábor: Kritika és irodalmi közvélemény (Németh László Dürrenmattról)
 62/1 Csetri Lajos: Németh László: Változatok egy témára
 62/10 Csetri Lajos: Németh László németországi sikere
 62/11 Varga Ákos: Az utazás. Németh László vígjátéka a Szegedi Nemzeti Színházban
 63/10 Grezsa Ferenc: Mai témák. Németh László új könyve
 65/10 Sipka Sándor: A Gyász ikerdarabja. Németh László: Irgalom
 67/1 Tertinszky Edit: Németh László kulturpolitikai szerepe a Magyar Rádióban.
 67/9 Kabdebó Lóránt: Németh László: Emberi színháték
 67/9 Fejér Ádám: Németh László: Puskin
 67/10 Csetri Lajos: Németh László: Újabb drámák
 68/12 Csukás István: Németh László: Kiadatlan tanulmányok
 70/4 Csetri Lajos: Az írás ördöge avagy az igazság ördöge? Németh László drámájának szegedi ősbemutatójáról
 70/5 Csukás István: Gondolatok Németh László irodalomtörténeti koncepciójáról
 75/4 Grezsa Ferenc: Németh László 1901–1975
 75/6 Grezsa Ferenc: Németh László: Megmentett gondolatok
 76/5 Keresztury Dezső: Utazás közben
 76/5 Fodor András: Három találkozás
 76/5 Jánosy István: A fészek-tervező (vers)
 76/5 Tüskés Tibor: Két emlék Németh Lászlóról
 76/5 Németh László Vásárhelyen (Dokumentumok, közli: Grezsa Ferenc)
 76/5 Grezsa Ferenc: A Németh László-i regény és az Égető Eszter
 76/5 Fülöp László: A regényíró személyessége
 76/5 Domokos Mátyás: Németh László utolsó ítélete (Az Irgalomról)
 76/5 Imre László: Gondolatok az Irgalom értelmezéséhez
 76/5 Kocsis Rózsa: „Szerettem az igazságot...” (Németh László történelmi drámái)
 76/5 Vekerdi László: Németh László, a gondolkozó
 76/5 Kiss Ferenc: Németh László és az orosz irodalom
 76/11 Grezsa Ferenc: Gaál Gábor és Németh László. Németh László Korunkbeli értékeléséről
 77/4 Grezsa Ferenc: A Mathiasz-panzió (Németh László első Vásárhelyi írott drámája)
 77/12 Grezsa Ferenc: „Antropológiai lecke”. Németh László Ady-élményéről
 78/2 Grezsa Ferenc: Németh László önéletrajza (Homályból homályba)
 79/6 Grezsa Ferenc: Németh László, a vásárhelyi filozófiatanár
 79/6 Gál István: A Babits–Németh László-viszony első fejezete
 79/7 Grezsa Ferenc: Móricz Zsigmond és Németh László kapcsolatáról
 79/11 Kocsis Rózsa: Feltámadás és Irgalom (Tolsztoj és Németh László utolsó regénye)

- 79/11 Cs. Varga István: A sorsvállalás puskinsi példája
- 80/7 Fülöp László: Németh László realizmus-elve
- 80/7 Benedek András: Mégis mozog. (A Galileiről)
- 81/4 Zimonyi Zoltán: Németh László ismeretlen drámája (Szépitő)
- 81/4 Czine Mihály: Németh László eklézsiájában
- 81/4 T. Bíró Zoltán: A minőség proféciája
- 81/4 Fodor András: Németh Lászlóval a zene jegyében
- 81/4 Grezsa Ferenc: Író a háborúban
- 81/4 Vekerdi László: Sajkodi certosa
- 81/5 Grezsa Ferenc: Németh László: Pedagógiai írások
- 82/2 Grezsa Ferenc: Németh László üdvtana tanulmányainak, drámáinak, önvallomásainak tükrében (Sándor Iván könyvéről)
- 82/2 Kocsis Rózsa: Az Iszony és a világirodalom
- 82/2 Cs. Varga István: Az asszonyi sors két regénye (Anna Karenina és Iszony)
- 82/2 Kiss Tamás: A sorsvállalás történelmi modelljei (Németh László középkor-élménye)
- 82/2 Imre László: „A feladatok ma megint itt tolonganak körülöttünk”. (Jegyzetek Németh László XIX. század élményéről)
- 82/5 Grezsa Ferenc: Kocsis Rózsa Németh László-könyve
- 82/9 Benedek András: Író és dramaturg. Emlékek Németh Lászlóról
- 83/5 Grezsa Ferenc: Németh László Szekfű-könyve
- 83/9 Grezsa Ferenc: Németh László portréja Széchenyiről
- 83/11 Grezsa Ferenc: Babits contra Németh
- 84/1 Grezsa Ferenc: A Sámson Békéscsabán
- 84/8 Grezsa Ferenc: „Újszövetségi modell” (Németh László Bocskai-kerti írói programja)
- 84/9 Grezsa Ferenc: A Bocskai-kerti triptichon
- 85/8 Csoóri Sándor: Németh László könyvei között
- 85/8 Zimonyi Zoltán: Sorsok, sorsmetaforák (Németh László: Sámson)
- 85/8 Ablonczy László: Hitek és útvonalak. Beszélgetés Lendvay Ferencsel (Németh László-bemutatókról is)
- 85/10 Sándor Iván: A remény: a reménytelenség felismerése (Gondolatok Németh László kultúrmodellje kapcsán)
- 86/1 Grezsa Ferenc: Németh László: Akasztófavirág, Aurél a Kékesre megy
- 86/3 Sándor Iván: Tengersizem a század térképén
- 86/3 Kulcsár Szabó Ernő: A példává emelt szerep regényei (A regényíró Németh László az Iszony fordulata után)
- 86/3 Grezsa Ferenc: JAK-füzet Németh Lászlóról
- 87/1-2 Bakonyi István: Az eszmekör felépítése (Németh László: Szerdai fogadónap)
- 87/10 Király István: Elnöki székfoglaló
- 89/10 Vekerdi László: Németh László: Életmű szilánkokban
- 89/12 Grezsa Ferenc: A Tanú: Németh László csongori útja
- 89/12 Imre László: Egy vígjáték jelentésváltozásai (Németh László: Harc a jólét ellen)
- 90/5 Grezsa Ferenc: Lutheri szerepben (Monostori Imre: Németh László Tanú-korszakának fogadtatása)
- 90/5 Bertha Zoltán: Németh László: Sorskérdések
- 90/8 Vekerdi László: Ismét a Sorskérdésekről
- 90/11 Grezsa Ferenc: Egy barátság levelekben (Németh László és Gulyás Pál levelezéséről)
- 90/11 Monostori Imre: Párhuzamos életszakaszrajzok (Németh Magda, dr. Lakatos István könyvéről)
- 90/12. Grezsa Ferenc: „A legbűnösebb magyar egyfelvonásos” (Németh László: Petőfi Mezőberényben)
- 91/2 Grezsa Ferenc: Füzi László: Szerepek és lehetőségek
- 91/4 Sándor Iván: A történelem eszközei és az „ügy” metamorfózisa
- 92/9 Monostori Imre: A „mély magyar” Ady (és a „híg magyar” Petőfi)
- 93/7 Sándor Iván: Századvég, regénykezdet

- 93/7 Domokos Mátyás: Bűn és lelkipurdalás – alulnézetből
- 93/7 Füzi László: Németh László és a tizenkilencedik század
- 93/7 Görömbei András: Egy magatartás buktatói (Gyász)
- 93/7 Dérczy Péter: Regényút: a Gyásztól az Iszonyig
- 93/7 Fejér Ádám: Az Iszony mint kultúrtörténeti parabola
- 93/7 Olasz Sándor: Változatok az egzisztenciális regényre (Egy analógia körvonalai: Kosztolányi és Németh László)
- 93/7 Gyuris György: Életmű(bibliográfia) szilánkokban
- 93/7 Varga Emőke: Az író rejtettebb birtokán
- 93/12 Vekerdi László: Németh László élete levelekben (1914-1948)
- 94/3 Fejér Ádám: Ideológiai önigazolás vagy szellemi szabadság (Még egyszer az Iszonyról és viszonyaink alakulásáról)
- 94/7 Márkus Béla: A paraszti radikalizmus, 1945-48 (Töredékes gondolatok Bibó István, Németh László és Sarkadi Imre nyomán)
- 95/2 Gervay Anna: Sajkodi levelek és beszélgetések
- 95/3 Füzi László: Németh Lászlóról és utóéletéről – 1995-ben
- 95/3 Márkus Béla: A kötelességteljesítés borzalma (Németh László, a színikritikus)
- 95/9 Vekerdi László: Monostori Imre: Minőség, magyarság, értelmiség (Tizenkét fejezet Németh Lászlóról)
- 95/9 Imre László: Minőség, magyarság, értelmiség (Monostori Imre könyvéről)
- 96/3 Sándor Iván: A korszakok változó értelmezési keretei
- 96/3 Bihari Mihály: Németh László Közép-Európája
- 96/3 Fried István: Németh László Közép-Európája
- 96/3 Pomogáts Béla: Magyarság és Európa (Németh László a kulturális megújulásról)
- 96/3 Monostori Imre: „Világnézet”. Tizenkét levél (A „tarkaság kultúrája”)
- 96/3 Csejte Dezső: Nyílvevő és kör: Ortega y Gasset és Spengler hatása Németh László gondolkodására
- 96/3 Németh Judit: Németh László és a természettudományos gondolkodás
- 96/3 Vekerdi László: Galilei – eretnek vagy udvaronc?
- 97/3 Jókai Anna: „Utasok vagyunk” (Németh László, a tanító-ember)
- 97/3 Görömbei András: Németh László kereszténysége

GREZSA FERENC RŐL

- 64/12 Csaplár Ferenc: Juhász Gyula egyetemi évei. Grezsa Ferenc tanulmánya
- 68/12 Csaplár Ferenc: Juhász Gyula Összes Művei 5. köt. Prózaírók. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc és Ilia Mihály
- 69/11 Mi van a fiókban? Két flekk Grezsa Ferencel
- 80/1 Domokos Mátyás: Gondolkodó Vásárhelyt. Grezsa Ferenc Németh László könyvének margójára
- 80/1 Vekerdi László: Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka
- 86/6 Fried István: Grezsa Ferenc: Németh László háborús korszaka
- 86/6 Vekerdi László: Grezsa Ferenc új könyve
- 90/12 Fried István: Németh László Tanú-korszaka (Grezsa Ferenc monográfiájának margójára)
- 90/12 Görömbei András: Németh László Tanú-korszaka
- 91/4 Czine Mihály: Folytonosság a megújulásban (Grezsa Ferenc Németh László háborús korszakáról)
- 91/8 Ilia Mihály: Fiatalkori arckép – távollétben
- 91/8 Olasz Sándor: Üresebb lett a világ
- 91/8 Domokos Mátyás: Helytállt valamiért
- 91/8 Füzi László: Emléktöredék Grezsa Ferencről
- 91/8 Vekerdi László: Grezsa Ferenc sírjára